

Богатирьов Іван Григорович,
доктор юридичних наук, професор
(Інститут кримінально-виконавчої служби),
Литвинов Олексій Миколайович,
доктор юридичних наук, професор
(Харківський національний університет внутрішніх справ)

УДК 343.97

КРИМІНАЛЬНА ПОЛІТИКА ЯК НАУКОВА ТЕЧІЯ У СФЕРІ ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ

У статті розглядається кримінальна політика як наукова течія у сфері протидії злочинності. Проаналізовано погляди вчених на дану проблему з позиції кримінального права та кримінології.

Ключові слова: кримінальна політика, наукова течія, проблема, протидія, злочинність.

В статье рассматривается уголовная политика как научная мысль в сфере предупреждения преступности. Проанализированы взгляды ученых на данную проблему с позиции уголовного права та кримінології.

Ключевые слова: уголовная политика, научная мысль, проблема, предупреждение, преступность.

The criminal policy as a scientific trend in crimes' counteracting is considered in the paper.

The viewpoints of scientists on this problem are analyzed in position of criminal law and criminology.

Key words: criminal policy, scientific trend, problem, counteraction, crime.

Постановка проблеми. Важливо усвідомити, що проблема ефективної реакції влади на злочинність відноситься до «одвічних» соціальних проблем, актуальних практично у всі часи існування держави. Уявляється, що розробка теоретичних основ державної політики протидії злочинності в Україні посідає важливе місце серед надзвичайно широкого комплексу питань, які стоять перед суспільством. Водночас оптимізація теоретичних і практичних засад кримінальної політики набуває значної актуальності в умовах гуманістичного спрямування її змісту та практикою її реалізації.

Історія розвитку поглядів на протистояння держави і злочинності дозволяє погодитися з тією точкою зору, що «теорія кримінальної політики як така зародилася в надрах західноєвропейського правознавства в середині XIX століття у зв'язку з тим, що в цей період злочинність почала виходити з-під соціального конт-

ролю. З'явилася необхідність з'ясувати суть цього явища і виробити рекомендації щодо того, як держава і суспільство повинні відноситися до злочинності, які завдання повинні ставитися, якими засобами ці завдання повинні вирішуватись» [1, с. 13].

Мета статті полягає у визначенні кримінальної політики як наукової течії у сфері протидії злочинності на підставі історико-правового аналізу. Вважається, що саме поняття «кримінальна політика» без детального розкриття його змісту було введене в науковий обіг представником класичної школи кримінального права Германії Ансельмом Фейєрбахом [2, с. 8] в роботі «Versuch einer Kriminaljurisprudenz des Koran» в 1804 році і було активно використано Ф. Лістом, який створив першу теоретичну концепцію кримінальної політики, засновану на тезі про «вічний» характер злочинності [3, с. 425]. Однак М. П. Чубинський свого часу писав: «Хто перший застосував термін «кримінальна політика» – в науці не встановлено... Вже в 1804 році Фейєрбах говорив про кримінальну політику як про поняття існуюче» [4, с. 64].

Джерельна база розгляду кримінальної політики як наукової течії у сфері протидії злочинності ґрунтується на працях відомих вітчизняних і зарубіжних вчених у сфері протидії злочинності, зокрема: Ю. М. Антоняна, О. М. Бандурки, І. Г. Богатирьова, В. В. Василевича, С. К. Гогеля, А. Д. Глоточкина, О. І. Гурова, С. І. Демент'єва, Т. А. Денисової, О. М. Джужі, А. І. Долгової, В. М. Дрьоміна, В. П. Ємельянова, А. П. Закалюка, А. Ф. Зелінського, О. Г. Колба, О. М. Костенка, В. М. Куца, С. Я. Лебедева, О. М. Литвака, О. М. Литвинова, В. В. Лунєєва, О. А. Мартиненка, Г. М. Мінковського, А. І. Олексієва, А. А. Піонтковського, В. М. Трубнікова, С. І. Халімона, П. Л. Фріса, І. Я. Фойницького, М. П. Чубинського та ін.

Основний зміст статті. Сучасна Україна переживає глибокі соціально-економічні перетворення, а в їх рамках – криміналізацію багатьох сфер життєдіяльності як на рівні масових явищ, так і на міжособистісному. Наслідком таких негативних явищ є зниження життєвого рівня багатьох сімей, наявність значних верств населення, що знаходяться на межі або за межею бідності, ослаблення інфраструктури закладів охорони здоров'я, освіти і культури щодо їхнього життєзабезпечення, розвитку та соціалізації. Ріст таких явищ викликає природне занепокоєння громадян за своє життя, благополуччя сім'ї і безпеку дітей, а також знижує довіру до державної політики боротьби зі злочинністю.

Становлення кримінальної політики як доктрини відбувалося паралельно з критичним переосмисленням постулатів класичної школи кримінального права і доктрин «біологічного» позитивізму в кримінології і становленням соціологічної школи кримінального права.

З кінця XIX століття проблематика кримінальної політики почала

розроблятися і в Росії в рамках робіт російських представників соціологічної і антрополого-соціологічної шкіл кримінального права І. Я. Фойницького, М. П. Чубинського, С. К. Гогеля, А. А. Пionтковського та М. С. Духовського [5], на переконання яких значний вплив спричинила, перш за все, саме концепція Ф. Ліста.

У післяреволюційний період вивчення кримінально-політичних процесів велося досить активно і переважно було засноване на постулатах марксистсько-ленінського вчення про класовий характер держави і права та ідеї про інородність злочинності соціалістичному ладу.

Обсяг роботи при всьому бажанні не може дозволити нам здійснити розгорнений нарис того величезного об'єму напрацювань у сфері розвитку вітчизняної кримінально-політичної доктрини в радянський період, унікальних в своїй широті аналізу в рамках марксистсько-ленінського філософсько-політичного вчення.

Стосовно питання про становлення поглядів на кримінальну політику можливо лише достатньо умовно позначити якісь векторні напрями і етапи розвитку вітчизняної теорії.

Її «післяреволюційний період», який тривав приблизно до початку 30-х років безумовно можна назвати часом становлення кримінальної політики як єдиної інтегрованої теорії, заснованої на розумінні боротьби із злочинністю як одного з найдієвіших механізмів побудови безкласового суспільства [6, с. 204-259]. Саме у цей період поняття кримінальної політики було безпосередньо введене у вітчизняне кримінальне законодавство.

Починаючи з 30-х років минулого століття, кримінальна політика як науковий напрям в СРСР помітно втрачає свої позиції. Представляється, що це було пов'язано з трьома чинниками: фактичною ліквідацією кримінології як науки аж до початку 60-х років, практичною неможливістю обґрунтування сталінської тези «про посилення класової боротьби по мірі побудови соціалізму» в рамках ідеології кримінально-політичної доктрини, що склалася, і тим, що наслідком репресивних методів управління суспільством стала мінімізація традиційної кримінальної злочинності, а проблеми кримінальності багато в чому втратили свою гостроту.

В результаті кримінальна політика як наукова течія почала переважно виконувати якісь коментаторські функції політичних рішень, будучи теоретичною ідеологією. Змістовно ж кримінальна політика «знаходила свій вираз в розробках, що відносяться безпосередньо до кримінального права, кримінального процесу та виправно-трудоного права, криміналістики, прокурорському нагляду та ін.» [7, с. 28].

Описані тенденції отримували свій розвиток аж до середини

60-х років. Кількість робіт, які висвітлювали кримінальну політику в ці роки була вельми невеликою, а офіційне засудження зайвої репресивності 30-х років поставило на проблемах кримінальної політики своєрідне клеймо неприйняття: «соціалістична теорія кримінального права не знає кримінальної політики як особливої наукової дисципліни» [8, с. 619].

«Відлига» політичного режиму і поступове, але неухильне зростання злочинності післявоєнних років зумовило формування наприкінці 60-х років «партійно-державного замовлення» на наукову розробку всеосяжної концепції боротьби з небезпечними соціальними відхиленнями, пов'язане з необхідністю забезпечення вимог XXV-XXVI з'їздів КПРС. Серед тих, хто присвятив себе рішення цієї задачі можна назвати практично всіх відомих радянських теоретиків-криміналістів того часу.

Аналіз їх робіт дозволяє з упевненістю стверджувати, що в СРСР до середини восьмидесятих років була сформульована чітка концепція кримінальної політики «боротьби із злочинністю», яка служила дієвою теоретичною базою для кримінальної законотворчості і правозастосовної діяльності. Особливістю даного етапу розвитку вітчизняної теорії кримінальної політики була пріоритетна увага питанням загальної та спеціальної превенції, профілактики і запобігання злочинам.

Подальший період, що охоплює час з початку 1990-х і до сьогодні, став періодом переосмислення доктрини кримінальної політики в умовах помітної кризи положень неокласичної школи кримінального права, появи величезного блоку раніше маловідомих проблем, постійних реформ галузей кримінального циклу, і, відверто кажучи, формування кримінальної реальності, яка досить насторожує.

Ситуація, що склалася, наново поставила питання про кримінальну політику як наукову галузь і проблему визначення відповідного напрямку державної діяльності.

У вітчизняній літературі кримінальну політику неодноразово виділяли як частину науки кримінального права, кримінології, соціології права, політології або теорії управління, розглядали її як міждисциплінарну базу або деяку абстрактну основу, що дозволяє узагальнено міркувати про взаємодію названих дисциплін. Висловлювалися і точки зору про надмірність, непотрібність кримінальної політики як самостійної наукової і навчальної дисципліни.

Вважаємо, що кримінальна політика – це вироблена наукою та практикою стратегія і тактика виявлення, аналізу і оцінки причинного комплексу злочинності, здійснювана на підставі основоположних правових принципів, розробка найбільш оптимальних напрямів реалізації заходів, метою яких є досягнення позитивних

зрушень в характеристиках злочинності, ліквідації або зниження потенціалу криміногенних факторів, що її детермінують.

Уявляється, що ситуація в Україні в останні роки як у вітчизняній, так і в зарубіжній науці та політичній практиці не рідко характеризується не інакше як період «кримінальної революції», у зв'язку з тим, що на початку дев'яностих років XX століття процес глобальної криміналізації усіх сфер життя українського суспільства досяг у своєму розвитку таких масштабів, які дозволили говорити про системну кризу державного механізму забезпечення законності і правопорядку.

Явно недостатній контроль держави над новими криміногенними факторами, втрата нею більшості реальних можливостей дієвої нейтралізації злочинності в умовах, які склались мали як наслідок – неможливість забезпечити безпеку значній частині населення країни. Як зауважив О. М. Литвак, суспільна практика та різноманітні наукові дослідження доводять, що покарання залежить від того, які соціальні, політичні, культурні та моральні погляди панують у суспільстві [9, с. 28-29].

Цілком очевидним у зв'язку з цим є й інший висновок: каральна система, види і система покарань є відображенням пануючих у тому чи іншому суспільстві поглядів на засоби боротьби зі злочинністю. Не випадково історія дає нам безліч прикладів «революції» кари, яка залежала головним чином від зміни суспільного ладу, а отже, – від змін в етиці, ідеології, виборі засобів боротьби зі злочинністю.

Криміналізація суспільно небезпечних діянь, котрі мають місце у суспільстві, без сумніву, відіграє провідну роль серед засобів впливу на злочинність. Практика розвитку кримінального законодавства знає багато випадків, коли суспільно небезпечні діяння, які не належали до злочинних, згодом визнавалися законодавцем злочином. Причинами таких змін у законодавстві кримінологи називають: а) підвищення суспільної небезпеки певних діянь; б) необхідність усунення прогалин у законодавстві; в) появу нових суспільних відносин, що потребують охорони за допомогою норм кримінального права.

Але для того, щоб закон працював, був більш ефективним у боротьбі з відповідними суспільно небезпечними діяннями, ніж інші правові норми, кримінально-правова заборона повинна бути соціально та кримінологічно зумовленою. Важко заперечувати той факт, що законодавець, приймаючи рішення про криміналізацію діяння, не уявляє собі результатів, що настануть після встановлення кримінально-правової заборони. Тому сучасні кримінологи критикують нормотворчість, якість якої є низькою через відсутність так званої кримінологічної експертизи. Вони вва-

жають, що ця експертиза повинна вирішувати питання про кримінологічну обґрунтованість положень кримінального закону, тобто відповідність правових установлень кримінологічним даним про причини злочинності, особу злочинця та основним заходам попередження злочинності як генерального напрямку боротьби з цим негативним соціально-правовим явищем [10, с. 29].

Висновок. Сьогодні можна говорити про те, що в науці існують два основних, але діаметрально протилежних підходи до доктрини кримінальної політики, які умовно можна позначити як «політолого-кримінологічні» та «кримінально-правові». Вважаємо, що кримінальна політика у новітній період її становлення містить заходи спрямовані на удосконалення нормативно-правової бази з питань правоохоронної діяльності та профілактики правопорушень, розроблення нових форм та методів профілактики правопорушень, посилення контролю за дотриманням законодавства під час провадження господарської діяльності, усунення причин виникнення тіньового сектору економіки, виконання інформаційно-пропагандистських та культурно-виховних програм профілактики правопорушень, удосконалення інформаційно-аналітичного та матеріально-технічного забезпечення профілактичної діяльності тощо.

Список використаних джерел:

1. Тер-Акопов А. А. Уголовная политика Российской Федерации / А. А. Тер-Акопов. – М. : Издательство МНЭПУ, 1999. – 58 с.
2. Стручков Н. А. Курс исправительно-трудового права. Проблемы общей части / Стручков Н. А. – М. : Юрид. лит., 1984. – 240 с.
3. Криминология. Учебник для вузов / Аргунова Ю. Н., Ванюшкин С. В., Ващенко Ю. В., Гришко А. Я. и др.; Под общ. ред.: Долгова А. И. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Инфра-М-НОРМА, 2001. – 848 с.
4. Чубинский М. П. Курс уголовной политики. Изд. 2-ое. – СПб.: Типография т-ва «Общественная польза», 1912. – 426 с.
5. Гогель С. К. Курс уголовной политики в связи с уголовной социологией. С. – Пб. : Юрид. кн. скл. «Право», 1910. – 511 с.
6. Уголовное право и социология. Проблемы социологии уголовного права и уголовной политики / Герцензон А. А. – М. : Юрид. лит., 1970. – 286 с.;
7. Панченко П. Н. Советская уголовная политика. Общетеоретическая концепция борьбы с преступностью: ее становление и предмет / Панченко П. Н.; Под ред.: Бабаев В. К. – Томск : Изд-во Том. ун-та, 1988. – 198 с.
8. Большая советская энциклопедия. / Гл. ред. Б. А. Введенский. – 2-е изд. – М. : Сов. энцикл., Т.43 – с.355.
9. Литвак О. М. Злочинність, її причини та профілактика / О. М. Литвак. – К. : Україна, 1997. – 167с.
10. Орлов Ю. В. Кримінологічна експертиза нормативно-правових актів і їх проектів: науково-методичне забезпечення : монографія. – Сімферополь : КРП «Видавництво «Кримнавчпеддержвидав», 2010. – 266 с.

Надійшла до редакції 15.01.2013